

Розділ II
**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ**

УДК 327.5(477)

Горбулін Володимир Павлович

доктор технічних наук, професор, академік НАН України

Власюк Олександр Степанович

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Лібанова Елла Марленівна

доктор економічних наук, професор, академік НАН України

Ляшенко Олександра Миколаївна

доктор економічних наук, професор

**Збройний конфлікт в Україні
у термінах геополітики**

Сучасне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин випливає з того, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами зі сферами їхнього впливу, скільки між внутрішніми лініями напруженості між зоною стабільності. Проекцією геополітичного суперництва та боротьби великих держав за ресурси і зони політичного впливу на регіональному та локальному рівні є стимулювання місцевих конфліктів. Відзначено, що сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер і їхньою основою є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя, зовнішнє втручання з боку великих потуг дуже часто не стільки владжує, скільки загострює конфлікти. У просторі близького оточення України продовжує існувати загроза виникнення нових та ескалації тліючих міжетнічних і міждержавних конфліктів, що підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. Світова економічна криза істотно вплинула на формування європейського безпечного середовища, політику провідних держав та міжнародні безпечні структури.

Ключові слова: *конфлікт, збройний конфлікт, Україна, Російська Федерація, геополітика, міжнародна безпека, нація, міжнародні відносини.*

*Шахівниця похитнулася, і фігури
посунулися на інші клітинки.*

Пол Гобл

Російська агресія проти України, анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу розпочали нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилили дію наявних в міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. У разі повернення в умовах глобалізації до «права сили» в міжнародних відносинах (як це намагається зробити Росія за допомогою своєї реваншистської політики) виникає ризик колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої викликатиме подальше неконтрольоване примноження загроз.

Позиція України на світовій арені протягом останнього року зазнала кардинальних змін, що вимагає осмислення й повного визначення ключових засад зовнішньої політики нашої держави. Україна потребує чіткої зовнішньополітичної доктрини, підпорядкованої завданню збереження суверенітету і стратегічно спрямованої на відновлення територіальної цілісності, порушеної внаслідок анексії Криму і воєнних дій на території Донбасу.

Процеси, пов'язані із закінченням холодної війни, попри надії на подолання істотних світових суперечностей, спричинили формування нових викликів у системі міжнародної безпеки. Ліквідація біполярної ідеологічної схеми, що визначала світовий устрій, не усунула конкуренції більш досконалих осучаснених доктрин і стратегій, спроможних конструювати власні порядки реальності. Загострення боротьби за домінування моделей інтерпретації сучасності призводить до виникнення нових суперечностей, що зрештою мають наслідком і нові збройні конфлікти.

Сучасне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин впливає з того, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами зі сферами їхнього впливу, скільки між внутрішніми лініями напруженості між зоною стабільності, де панує закон і міжнародне право, пріоритетними є права людини, і сферою невизначеності, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального ґатунку тощо — усім тим, що несе загрозу безпеці, стабільності і розвитку

людської цивілізації. На сході Європи лінія цього поділу пройшла територією пострадянських держав, які після холодної війни опинилися в ролі «буферних зон» між Росією та ЄС.

Проекцією геополітичного суперництва та боротьби великих держав за ресурси і зони політичного впливу на регіональному та локальному рівні є стимулювання місцевих конфліктів. Хоча сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер і їхньою основою є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя, зовнішнє втручання з боку великих потуг дуже часто не стільки владоджує, скільки загострює конфлікти. Зокрема, така тенденція яскраво ілюструється політикою Російської Федерації. Її активне посередництво у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі не мало успіху в жодному з них, а навпаки, призвело до загострення протистояння. Проте завдяки збереженню своєї присутності в зонах цих конфліктів РФ отримала додаткові важелі впливу на ситуацію у відповідних республіках колишнього СРСР. Спроба Москви використати аналогічний підхід в Україні зазнала провалу внаслідок відсутності в нашій державі передумов для виникнення розбрату на міжнаціональному, міжетнічному або міжконфесійному ґрунті, що цілком заперечує характеристику конфлікту на Донбасі як громадянської війни в Україні.

У просторі близького оточення України продовжує існувати загроза виникнення нових та ескалації тліючих міжетнічних і міждержавних конфліктів, що підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. Особливу небезпеку становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Україна розташована в безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість із цих загроз, а в умовах російської агресії цей чинник стає особливо небезпечним.

З південного та східного флангів України, від Мосула до Донецька, формується дуга некерованого простору, в межах якого здійснюється неконтрольоване перекидання живої сили, військової техніки та потоків контрабанди. Існування невизнаних і некерованих територій, розташованих у безпосередній географічній близькості, створює широкі можливості для подальшої ескалації конфліктів і здійснення незаконної діяльності — торгівлі наркотиками і зброєю, нелегальної міграції. Країни, що перебувають у «друзі нестабільності», приречені на зіткнення з викликами, які загрожують самому їх існуванню, підбивають можливості їх економічного розвитку і спричиняють до життя населення в нестатку. Об'єднання в один вузол протиріч на Близькому Сході, Кавказі та Східній Європі загрожують дестабілізацією

ситуації у сусідніх регіонах, а також залученням до протистояння великих держав.

Із західного флангу, який вочевидь є більш стабільним, в країнах Центрально-Східної Європи (зокрема в Угорщині та Болгарії), на тлі некерованих міграційних процесів, пов'язаних із транзитом біженців з країн Близького Сходу та Центральної Азії (передусім із Сирії), зростає популярність консервативних або радикальних поглядів. У перспективі це загрожує існуванню шенгенської зони, власне, самому існуванню Європейського Союзу як політичного актора, а також реанімацією старих етнотериторіальних конфліктів у Європі.

Процеси глобалізації, які спонукають до дедалі більшого усвідомлення принципів єдності світу та неподільності безпеки, вимагають, щоб місце конфронтаційної моделі міжнародних відносин посіла інша, більш цивілізована система світового порядку, яка будуватиметься не на протистоянні світових потуг, а на їх ефективній взаємодії.

Проте на сьогодні події розвиваються в протилежному напрямі, і глобалізація іноді виконує роль чинника, що підсилює процеси, які спричиняють більший хаос. Російська агресія раніше не мала б такого резонансу, як це має місце зараз, у глобалізованому світі. Як наслідок, система європейської та глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною й неефективною, поставивши під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на континенті. При цьому Україна опинилася в гарячій точці зіткнення інтересів глобальних сил.

Военно-політична ситуація на Європейському континенті цілком відповідає основним тенденціям, притаманним глобальним змінам. Специфіка **безпекового середовища в Європі** донедавна полягала в тому, що загроза виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінювалася як низька, натомість вважалося, що сукупний ефект від дії новітніх, так званих м'яких, загроз, пов'язаних із процесами глобалізації, міг би мати для континенту руйнівні наслідки.

Світова економічна криза істотно вплинула на формування європейського безпекового середовища, політику провідних держав та міжнародні безпекові структури. Крім очевидних внутрішніх економічних проблем, у низці європейських країн на порядку денному постала небезпека політичної нестабільності. Усе це створює для країн Європи додаткові виклики, які можуть ще більше загостритися під впливом зовнішніх загроз, особливо на тлі помітного скорочення ними обсягів державних витрат на потреби безпеки і оборони.

Але уявлення про зниження ролі «жорстких» загроз, насамперед на Європейському континенті, виявилися передчасними. У світлі подій,

пов'язаних із російською агресією проти України, такі уявлення починають істотно переглядатися.

Через загострення загальної ситуації у світі система європейської безпеки піддалася випробуванню. Процес формування розширеної Європи після завершення холодної війни супроводжувався одночасною **появою на континенті нових ліній поділу між простором стабільності й зоною невизначеності**.

Криза в системі європейської безпеки не є цілковитим поверненням до ситуації холодної війни. Розклад сил сьогодні є іншим. До 1989 року головним об'єктом можливої агресії з боку СРСР були країни Західної Європи. Нині агресія Росії спрямована на країни Центрально-Східної Європи та Балтії, що наразі є членами Європейського Союзу та НАТО, і так звані пострадянські країни, що з 90-х років ХХ ст. опинилися в «сірій» зоні безпеки — Грузія, Молдова і Україна.

Країни Центрально-Східної Європи та Балтії одразу після розпаду СРСР остаточно визначилися з напрямками своєї зовнішньої та внутрішньої політики і, отримавши величезну економічну та політичну підтримку, розпочали активний рух до європейських та євроатлантичних структур. З їх матеріальною та структурною допомогою було проведено внутрішні політичні та економічні реформи. Натомість нові незалежні країни, що утворилися на теренах колишнього СРСР — країни СНД у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії — фактично на два десятиріччя опинилися в зоні політичної невизначеності, зазнаючи постійного тиску боку Росії або перебуваючи в безпосередній залежності від неї. Політика Заходу щодо країн СНД була двоїстою: з одного боку, в них підтримувалися демократичні трансформації, з другого — Захід намагався виробити для цих країн **окремий формат відносин**, фактично зорієнтований на специфіку трансформаційних процесів, що начебто відбувалися в Російській Федерації.

Як стало очевидно, країни європейської та євроатлантичної спільнот припустилися серйозної помилки, спираючись на припущення про рух Росії у напрямі західної демократії. Водночас **було недооцінено процеси диференціації на пострадянському просторі**, внаслідок чого окремі пострадянські країни з європейськими та євроатлантичними прагненнями, такі як Україна та Грузія, розглядалися у спільній зв'язці з іншими пострадянськими країнами, що мали цілковито протилежну зовнішньополітичну орієнтацію.

Основою протистояння, так само як і кризових ситуацій в українсько-російських відносинах, фактично є конфлікт цінностей: системи державницького авторитаризму в Росії та системи демократичних цінностей в Україні. Глобалізаційний чинник конфліктних напружень у

відносінах полягає у визначенні напрямів інтеграції пострадянських держав у світову макроцивілізаційну систему: безпосередньо, як суверенні держави, або опосередковано, тобто через євразійську регіональну модель під контролем Москви.

Заперечуючи можливість всеохопного домінування США на світовій арені, Російська Федерація широко практикує риторику необхідності формування такого багатополюсного світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Однак насправді йдеться про закріплення за РФ власної зони домінування у так званому євразійському просторі. РФ продовжує вважати регіони близького оточення у просторі СНД зоною свого виключного геополітичного впливу. Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання «на захист» російськомовного населення в інших державах СНД, що було підтверджено під час російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року, а також агресії проти України.

За сучасних умов характерною ознакою зовнішньої політики Російської Федерації є намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору.

Агресивна спрямованість зовнішньої політики Росії навіть після російсько-грузинської війни 2008 року не отримала належної політичної оцінки міжнародної спільноти. Реакція міжнародної спільноти на війну Росії проти Грузії і подальшу окупацію частини її території була непропорційно слабкою. І США, і ЄС у відповідь інтенсифікували політику «залучення Росії», ігноруючи дедалі агресивніші плани й дії Кремля. Але на сьогодні у світлі подій, пов'язаних із російською агресією проти України, такі уявлення починають змінюватися. Європейському Союзу доводиться вибудовувати **нову концепцію відносин із зовнішнім оточенням, особливо що стосується його східних сусідів.**

У той же час агресія Російської Федерації створює загрозливий міжнародний прецедент, яким інші великі геополітичні гравці можуть скористатися для розширення свого впливу. Такі точки протистояння, як Близький Схід, Тайванська протока, Південно-Китайське море та Корейський півострів, здатні вибухнути в будь-який момент. Кримський сценарій може стати моделлю для ескалації цих конфліктів завдяки схожості ключових елементів зон потенційної нестабільності: спрямованість провідних держав на встановлення сфер впливу, наявність етнічних поділів на перетині цих сфер впливу, присутність громадських, повстанських і терористичних груп, що можуть бути мобілізовані для виконання геополітичних цілей.

1.1. Система міжнародних відносин в умовах російської загрози

В умовах постбіполярного світу економічна стабільність і процвітання країн Заходу були забезпечені наявною системою міжнародної безпеки. Але починаючи з 2011 року ця система опинилася перед новими викликами та загрозами. Події на Близькому Сході та в Північній Африці різко активізували безпекові питання в Європі та світі. Вони виявилися співмірними за масштабами та глобальними наслідками з терористичною атакою 11 вересня 2001 року в США, фінансово економічною кризою 2008 року та загалом суттєво вплинули на безпекову ситуацію у світі, стали жорстким випробуванням для міжнародної спільноти на спроможність діяти разом у протистоянні новітнім загрозам.

Однак цей сигнал належним чином не був усвідомлений, в результаті чого трансатлантична спільнота виявилася неготовою до нових випробувань міжнародної системи безпеки, що виникли внаслідок дій Російської Федерації. Російська агресія проти України підірвала систему міжнародних відносин, яка вибудовувалася протягом десятиліть, порушила засади регіональної та глобальної безпеки, а отже, поставила під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на Європейському континенті.

Російська інтервенція відбувається в порушення багатьох міжнародних угод, що забезпечували підтримку миру й стабільності в Україні та Європі: Статуту ООН, Заключного Гельсинського акта 1975 року, Будапештського меморандуму 1994 року, Основоположного акта НАТО — Росія 1997 року. У грудні 2009 року США та РФ підтвердили гарантії безпеки України як без'ядерної держави¹, проте загалом це не вирішило головної проблеми міжнародних гарантій безпеки — забезпечення їх ефективності та надійності.

Однак цілі Росії не обмежуються Україною. Не зводяться вони й до перерозподілу сфер впливу на пострадянському просторі. Наслідки підризу нею системи світового порядку значно масштабніші. **Спираючись на статус ядерної держави, Росія прагне глобального реваншу.**

Непередбачувана поведінка великої ядерної держави, що відмовляється діяти згідно з міжнародним правом і здійснює на свою користь переділ державних кордонів, завдала руйнівного удару по світовому порядку, що склався після Другої світової війни. Такі процеси можуть призвести до формування у світі нової геополітичної реальності, у якій

¹ Совместное заявление Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки связи с завершением срока действия Договора о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений, 4 декабря 2009 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/6243>

руйнуються усталені міждержавні зв'язки і порушується збалансованість світової політичної системи загалом. **Замість моделі світового порядку створюється модель світового хаосу**, в якому дехто мріє контролювати процеси глобальної дестабілізації. З другого боку, дії Росії надають право іншим міжнародним суб'єктам переглянути власні зобов'язання щодо неї. Можливості такого перегляду значно перевищують суто правові аспекти, вони зачіпають широкі коло стратегічних питань — воєнних, фінансових, енергетичних.

Унаслідок дій Росії, нехтування нею власними гарантіями, наданими Україні за Будапештським меморандумом, режим нерозповсюдження ядерної зброї опинився під загрозою. Оскільки міжнародні гарантії, надані в обмін на відмову від ядерного статусу, не діють, як це засвідчує ситуація з Україною, **кожна держава доходить висновку, що вона має сподіватися лише на власні сили**, і що найбільш ефективно захистити себе можна за допомогою такого дієвого важеля стримування, як ядерна зброя. Але маючи таку зброю, держава також може піддатися спокусі нав'язувати власну волю іншим країнам.

Неконтрольоване розповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки є загрозою для окремих держав, цілих регіонів, а також, за особливих обставин, для усієї системи світового порядку. У цьому контексті Україна з її техногенно небезпечними виробництвами (ядерними, хімічними, ракетно-космічними тощо) потенційно може бути об'єктом активної зацікавленості міжнародних терористів.

Україна як держава, яка відмовилася від ядерної зброї і відчула на собі наслідки Чорнобильської катастрофи, в умовах російської агресії все ж не має на меті відновлення ядерного потенціалу, а в протидії цим небезпечним тенденціям прагне поєднати зусилля з іншими державами світової спільноти й наполягає на більш вагомих гарантіях власної безпеки з боку ядерних держав.

Проблема ядерного нерозповсюдження в умовах глобалізації набуває особливо небезпечних масштабів. На відміну від ситуації часів холодної війни, коли наявність ядерної зброї у двох супердержав — СРСР та США — підтримувала стабільність біполярного світоустрою, у сучасних умовах нестійкого багатопольярного світу цей чинник відіграє переважно деструктивну роль.

Посилення цього чинника, передусім через прагнення низки політичних режимів до розроблення ядерної зброї (або окремих її компонентів) й засобів її доставки, стимулює інтерес до наявних розробок і спеціалістів в інших державах.

Загроза розповсюдження зброї масового ураження, передусім ядерної, набула в контексті подій в Україні додаткового, вкрай небезпечного вимі-

ру. На прикладі нашої держави стало очевидним, **що відмова від ядерного статусу насправді не дає вагомих безпекових гарантій**. Це може підштовхнути так звані порогові країни до пришвидшення створення власної ядерної зброї як інструменту стримування потенційних агресорів.

Міжнародні структури безпеки виявили свою неготовність до поточного розвитку подій в Україні. Ключові елементи європейської та євроатлантичної безпеки — НАТО, ЄС, ОБСЄ — шукають термінові відповіді на регіональні та глобальні загрози, що виникли внаслідок дій Росії. Зволікання грає на руку агресорові, дедалі більше погіршуючи стан міжнародного безпекового середовища.

Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для розв'язання кризових ситуацій у регіоні свідчить про низьку ефективність існуючих глобальних і регіональних безпекових механізмів, ставить на порядок денний питання про їх реформування і адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку. Це стало особливо явним на прикладі Ради безпеки ООН, дії якої виявилися практично заблокованими Росією, що зводить нанівець спроби врегулювати українсько-російську кризу за допомогою міжнародних механізмів безпеки.

Нинішня ситуація в РБ ООН відтворює ситуацію часів холодної війни, коли Рада безпеки була не в змозі прийняти резолюції щодо вторгнення країн Варшавського пакту під проводом СРСР в Чехословаччину та СРСР — в Афганістан. Наразі роль Росії у РБ ООН не тільки стоїть на заваді прийняттю резолюції РБ щодо подій в Україні, а й може стати перешкодою при прийнятті рішення щодо відправлення, у разі потреби, миротворців в зону конфлікту на Сході України та справляти негативний вплив на зміст мандату в разі позитивного рішення з цього питання.

Механізми ООН щодо протидії агресії виявилися недостатньо ефективними, особливо в ситуації, коли агресором є один з постійних членів із правом вето. Водночас майже одностайна підтримка України з боку держав — членів ООН та осуд анексії частки її території має вагоме значення для формування довкола агресора клімату міжнародної ізоляції, а також створює бар'єр поширенню потоків дезінформації і брехні з його боку.

Незважаючи на вкрай низьку ефективність механізмів ООН, Україна, усвідомлюючи неможливість ефективної боротьби із сучасними загрозами в межах окремої держави, з часів оголошення незалежності стверджувала себе як її відповідальний член. Наша держава залишається одним з найактивніших учасників миротворчих операцій у світі під егідою цієї організації. Ми будемо і надалі активно використовувати можливості ООН для обстоювання своїх національних інтересів. У контексті фактичної війни обрання України непостійним членом Ради безпеки

Організації Об'єднаних Націй на 2016—2017 роки стане новим інструментом української зовнішньої політики, допоможе тримати конфлікт із Росією в зоні обговорення світової політики. Це дозволить нашій державі опонувати стороні агресора на високому рівні, порушуючи питання про визнання Росії державою, яка підтримує тероризм, винести на обговорення позбавлення її права вето. У той же час Україна не перебільшує отримані від непостійного членства можливості, усвідомлюючи готовність російської сторони використовувати свій статус для блокування не вигідних для неї ініціатив України.

Унаслідок нинішньої кризи виявилася не лише інституційна слабкість РБ ООН, НАТО, ЄС та ОБСЄ. Ідеться насамперед про тактичні й стратегічні прорахунки в оцінюванні та розумінні природи постбіполярного середовища безпеки, яких припустилися як названі організації, так і ключові міжнародні гравці.

Російська агресія проти України підірвала ідею побудови системи загальноєвропейської безпеки, а також звела нанівець одне з головних досягнень, покладене у фундамент ОБСЄ, — Гельсінський заключний акт, в якому задекларовано такі міжнародні принципи, як повага до суверенітету, відмова від використання сили або погрози силою, визнання непорушності кордонів та територіальної цілісності держав, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, повага до прав і свобод людини, рівноправ'я країн та право народів розпоряджатися власною долею, співробітництво між державами, дотримання зобов'язань згідно з міжнародним правом.

Системна криза в ОБСЄ у зв'язку з хронічними суперечностями позицій РФ та низки інших країн членів щороку істотно позначалася на ефективності діяльності організації у воєнно-політичному вимірі. Так, Росія неодноразово демонструвала небажання виконувати вимоги ОБСЄ, зокрема щодо виведення російських військ з Грузії і Придністров'я відповідно до Стамбульських домовленостей 1999 року. При цьому вона звинувачувала організацію у використанні подвійних стандартів, небажанні зважати на реалії й особливості окремих держав та погрожуючи вийти з поміж її учасників.

З липня 2007 року Росія запровадила однобічний мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Наразі консенсусу щодо вирішення цього питання не досягнуто. Відсутність зазначеного контролю «сприяла успіху» російської агресії у Криму та зосередженню численних угруповань російських військ на східних кордонах України.

Окремі держави, що регулярно є об'єктом зауважень з боку ОБСЄ (передусім Росія, Білорусь та деякі інші країни пострадянського простору), взагалі демонструють політику ігнорування, протидії та міжнародного знецінення цієї структури.

Анексувавши Крим і здійснивши збройну агресію на сході України, РФ порушила правові засади існування ОБСЄ. На сьогодні представники ОБСЄ беруть активну участь у залагодженні конфлікту, досягненні миру відповідно до Мінських угод. На початку березня 2015 року лідери Німеччини, Франції та Росії погодилися щодо звернення до ОБСЄ допомогти в імплементації останніх домовленостей про припинення вогню.

Представники ОБСЄ здійснюють політику спостереження, зауважень і рекомендацій щодо ситуації на окупованих територіях, але ці дії не мають серйозних наслідків для успішного вирішення проблеми. Загалом, як свідчить практика, можливості інтернаціоналізації врегулювання конфліктів з боку ОБСЄ мають низький потенціал. Істотні зміни в ефективності діяльності ОБСЄ можливі лише за умов докорінної реструктуризації цієї організації, розширення її мандату, суттєвої підтримки з боку ключових міжнародних гравців та інших організацій/структур.

Отже, з одного боку, між Україною та ключовими організаціями на Європейському континенті виникає нова царина спільних інтересів у сфері безпеки, що є життєво важливою для більшості європейських країн. З другого — недостатньо жорстка реакція Заходу на агресивні дії Росії зрештою надала останній стимул діяти й надалі ще більш агресивно і нахабно, що спричинилося до реальної війни проти України.

1.2. Пастки геополітичних прорахунків Заходу для глобальної безпеки

Специфіка нинішньої безпекової кризи значною мірою полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Це вимагає підвищення рівня відповідальності від учасників системи міжнародних відносин. Натомість нехтування міжнародними зобов'язаннями, особливо з боку впливових світових держав та їх об'єднань, призводить до небезпечних наслідків на регіональному та глобальному рівнях, підриваючи можливості сталого економічного й соціального розвитку у світі.

Російська агресія висвітила неефективність і квалітет, притаманну Європейській політиці сусідства (ЄПС), яка виявилася неспроможною попередити та пом'якшити ризики для Європи як на середземноморському, так і на східноєвропейському напрямках. Події в Україні підтвер-

дили, що замість передбаченого Політикою сусідства утворення навколо ЄС «кола друзів» на кордонах Євросоюзу постало, швидше, «вогняне коло» збройних конфліктів¹.

Агресивна поведінка РФ виявила недостатню ефективність відповідних структур ЄС. Європейський Союз, віддавна сконцентрований на засобах «м'якої» сили, виявився неготовим діяти в ситуації застосування засобів сили «жорсткої». Але й у протистоянні агресивній російській дипломатії, спрямованій на закріплення факту окупації Криму і проти дії подальшим атакам на суверенітет України ЄС поки що не виявив належної ефективності.

Оборонний чинник зовнішньої політики ЄС і наявний потенціал не передбачає можливостей жорстких конкретних дій у подібних ситуаціях. Однак ЄС може виявити активність у боротьбі з нетрадиційними регіональними загрозами, на які спирається тактика РФ в регіоні. Йдеться насамперед про сфери енергетичної та економічної безпеки, зокрема фінансової.

Наразі ЄС реалізує опір агресору у вигляді економічних санкцій, які поступово посилювалися з кожним новим етапом агресії.

Позиція європейських держав щодо України стає найбільш важким тестом на їх власну спроможність. Країни — члени ЄС мають різні зовнішньополітичні та економічні пріоритети. Деякі з них мають значну залежність від економічних та політичних відносин з Росією. Стійкими прихильниками України є Польща, країни Балтії та Велика Британія. Поміж країн, що тією або іншою мірою не задоволені режимом збереження санкцій проти РФ, називають Грецію, Кіпр, Угорщину, Австрію, Італію, Іспанію.

Розбіжності стосуються не тільки ставлення до санкцій. Не менш важливою є єдність позиції щодо забезпечення ізоляції режиму Путіна. Лідери Угорщини, Італії, Греції, контактуючи з президентом РФ, порушують цю єдність ЄС.

На особливу увагу заслуговує позиція Німеччини, яка діє як координатор усередині ЄС та одночасно сприяє досягненню узгодження позицій в трансатлантичному вимірі — між США та ЄС. Позиція Німеччини є прагматичною: вона узалежнює питання санкцій від виконання Мінських угод, зберігаючи при цьому жорстку офіційну позицію щодо окупації Криму. Таким чином, у позиції Німеччини, так само як у позиції ЄС загалом, має місце певна двоїстість в оцінюванні ролі Росії щодо України. Росію

¹ How to be good neighbors [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economist.com/news/europe/21597948-ukraine-biggest-test-eus-policy-towards-countries-its-borderlands-how-be-good>; Popescu N. First lessons from the Ukrainian Crisis / Nicu Popescu [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iss.euro-pa.eu/publications/detail/article/first-lessons-from-the-ukrainian-crisis/>

недвозначно визнають агресором щодо анексії Криму, однак не виявляють такої категоричності в оцінці збройного конфлікту на сході України.

Окремим питанням стала протидія ЄС інформаційним загрозам з боку Росії. Поступово в ЄС та НАТО усвідомлюють важливість цього питання. У серпні 2015 року Європейська Комісія створила команду експертів, головною метою яких є здійснення конкретних кроків із протидії пропаганді, яка поширюється російськими ЗМК на країни Східної Європи. Запланована активність включає розроблення інформаційних продуктів, зокрема й російською мовою, та надання підтримки незалежним російськомовним медіа.

Попри те, що для ЄС відносини з державами Східної Європи є важливим напрямом зовнішньої політики, Євросоюз досі не має цілісного стратегічного бачення своєї політики в регіоні. Особливості східноєвропейського напрямку, що вимагають збалансування стратегії відносин із країнами Східної Європи, з одного боку, та з Росією — з другого, є серйозним викликом для Європейського Союзу.

Брак концепції дієвої східної політики дедалі більше дається взнаки. Ініціатива ЄС «Східне партнерство», запропонована 2009 року в межах Європейської політики сусідства охоплює Україну, Грузію, Молдову, Білорусь, Вірменію та Азербайджан і фактично орієнтується на застарілі уявлення про єдність пострадянського простору, попри найочевидніші докази зворотного. Ризький саміт 2015 року засвідчив, що **ЄС загалом виявився неготовим прийняти нові геополітичні реалії в Європі**, волюючи залишатися в полоні звичних схем. Це ускладнює для України реалізацію її євроінтеграційних планів.

Ключовим елементом європейської безпеки нині є, і в середньостроковій перспективі буде Організація Північноатлантичного договору. В умовах необхідності протистояння «жорстким» загрозам НАТО підвищує свою роль основи європейської безпеки. Безпекові структури ЄС, включно з оборонним чинником, подальший розвиток яких передбачений Лісабонською угодою (разом із гарантією захисту кожної з країн членів), мають виконувати функції, що доповнюють діяльність НАТО.

Починаючи з 2001 року Альянс більше зосереджувався на діяльності поза межами Європи (Афганістан, Сомалі, Лівія). Через потужну воєнну загрозу з боку Росії переважна зона ризиків, перед якими стоїть НАТО, знову зміщується до Європейського континенту. Ключова країна Альянсу США змушена звернути зовнішньополітичну увагу на Європу і відновлює свою традиційну роль одного з важливих чинників європейської безпеки.

РФ не тільки намагається зупинити європейську та євроатлантичну інтеграцію України, а й має на меті внести розкол між країнами Заходу

і зробити недієздатними ЄС та НАТО. Таким чином, спроможність протистояти російській агресії є перевіркою на дієвість і життєздатність як Північноатлантичного альянсу, так і ЄС.

Агресія Росії проти України виявила слабкі місця в системі оборони Альянсу на сході Європи і змушує по новому оцінити його спроможність в регіоні. Наразі оцінки цих можливостей є, швидше, негативними. Сумарно військовий потенціал НАТО значно перевищує потенціал Росії. Однак порівняно з військовими силами окремих країн Центрально-Східної Європи і Балтії російський потенціал є набагато потужнішим¹.

За винятками Естонії та Польщі² країни Центрально-Східної Європи в умовах економічної кризи значно зменшили видатки на оборону (середня цифра по регіону становить 1,1 % ВВП при встановленому НАТО порозу в 2 %). У разі необхідності реалізації гарантій за статтею V Вашингтонського договору (про колективну оборону) ці країни не забезпечені достатніми військовими можливостями.

Фактично в Європі внаслідок взятих на себе Альянсом обмежень склалася дворівнева стратегічна реальність. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн. особового складу та 1,5 млн. з них у Європі) в Центральній-Східній Європі та Балтії дислоковано менше ніж 10 % (300 тис.), з 28 ми баз НАТО на континенті 23 розташовано в Західній Європі й лише 5 у Центрально-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж у всіх країнах — членах Центрально-Східної Європи і Балтії разом), з близько 200 одиниць нестратегічної ядерної зброї в Центрально-Східній Європі та Балтії немає жодної³.

Російська агресія унаочнила не тільки оборонну й безпекову вразливість і незахищеність нашої держави, а також слабку захищеність східно-

¹ Регулярні війська РФ нараховують 1 млн осіб, натомість найбільша в ЦЄС армія Польщі — 100 тис. осіб, не говорячи вже про Балтійські країни (від 5 до 10 тис. осіб). Загалом регулярні війська країн — членів НАТО в регіоні налічують 290 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж у російській армії. У ключовій категорії повітряних сил перевага Росії є разючою: 1793 бойових літаки проти 112 у Польщі і 327 у країнах — членах НАТО в регіоні загалом. Ця диспропорція на тлі збільшення видатків Росії на модернізацію армії й фактичного роззброєння в Європі надалі зростатиме.

² Польща започаткувала 10 річну програму модернізації армії, вклавши 40 млрд дол. США Після виконання цієї програми держава матиме найпотужніші сухопутні війська в країнах НАТО в Європі.

³ Central European Security After Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses 25 March 2014 : Report № 35 / E. Lucas, A. Wess Mitchell, P. B. Doran, J. J. Grygiel [et. al.] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cepa.org/content/case-strengthening-natos-eastern-defenses>

європейського флангу НАТО. Особливі побоювання Альянсу пов'язані з країнами Балтії, що мають російські меншини і потенційно Росія може застосувати до них «право на захист співвітчизників». Для країн — членів НАТО з Центрально-Східної Європи і Балтії Крим має бути наочним прикладом того, що може статися в разі нехтування російською загрозою. Ця тактика погроз спрацьовує: західні експерти не виключають можливості розвитку подій за подібним сценарієм насамперед у країнах Балтії.

Загострилися й інші ризики. НАТО потребує більш ефективної системи захисту від енергетичних, економічних та інформаційних війн, на чому заснована нинішня тактика Росії в регіоні. Виникають нові технологічні виклики, поміж яких пошук країнами Альянсу відповіді на стратегію A2/AD (*anti-access/area denial*¹), на розвиток якої орієнтується Росія, розвиваючи системи протиповітряної оборони та встановлюючи ракетно-тактичні комплекси вздовж свого західного кордону.

Вторгнення російських військ на територію України та анексія частини її території змушують **переглянути стратегічні засади політики НАТО, що діяла протягом останніх десятиліть.**

Стало очевидним, що досі безпека країн — членів НАТО гарантувалася більше довірою до міцності укладених угод, ніж військовими засобами. Нині Росія зруйнувала цю довіру. Країни НАТО у відповідь на незаконне вторгнення Росії на територію України і окупацію Криму змушені були призупинити будь-які види військового та цивільного співробітництва з Росією² з питань міжнародної безпеки і стабільності, намагаючись відмовитися від політики домінування та протистояння з іншими ключовими світовими гравцями.

Перетворення Росії з партнера на супротивника підштовхує НАТО до відмови добровільно взятих на себе зобов'язань через нагальну необхідність створити передумови для реалізації гарантій безпеки для країн Центрально-Східної Європи та Балтії, якщо через агресивну поведінку Росії у цьому виникне потреба. Відмова від принципу «трьох «ні»» стратегічно необхідна для виправлення дисбалансу сил, що склався на сході Європи. З цього випливають далекосяжні наслідки як для загального розкладу сил у регіоні та світі, так і для майбутньої діяльності Альянсу.

¹ Перешкоджання доступу/блокування зони (англ.) Російські морські маневри в Балтійському морі, що збіглися з піком подій в Криму, а також погрозливі коментарі російських політиків та експертів, «занепокоєних» становищем росіян в Естонії, нагнітають ситуацію. Польща та Румунія, що мають спільні кордони з Україною, очікують на воєнні та гуманітарні наслідки в разі можливого російського вторгнення на територію материкової України.

² Statement by NATO Foreign Ministers, 1 April 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_108501.htm

Як засвідчив саміт НАТО в Уельсі (вересень 2014 року), Альянс прагне уникнути надмірного загострення ситуації протистояння. Але в НАТО цілком усвідомлюють, що дії Росії потребують багатовимірних відповідей: і в царині міжнародного права, і на оперативному тактичному рівні, і в площині пошуку нових концептуальних підходів до підтримки трансатлантичної безпеки. В Альянсі шукають також нових можливостей співробітництва з ЄС у безпековій сфері.

У зв'язку зі стрімкими змінами глобальної геополітичної обстановки провідна військова та економічна держава світу — Сполучені Штати Америки — змушені переглядати механізми захисту власних геостратегічних імперативів та більш активно реагувати на намагання окремих регіональних акторів домогтися власних геополітичних цілей, дестабілюючи усталений світовий порядок.

Протягом останнього десятиліття США постійно корегують зовнішньополітичний курс на користь домовленостей та багатосторонніх компромісів.

Домінуючою рисою процесів геополітичної трансформації є глобальна політика США, скоригована на переформатування відносин із КНР, РФ, ісламським світом і відносин у межах євроатлантичної спільноти. Це впливає на вирішення глобальних суперечностей та, відповідно, визначає відносини взаємодії США з іншими державами.

У новому світовому порядку США зберігають провідну роль у політичних процесах, але намагаються робити це іншими, гнучкішими методами, спираючись не тільки на власні можливості, а й на широке залучення інших країн та інтеграційних утворень до спільного виконання тактичних і стратегічних завдань.

США концентрують увагу на вирішенні глобальних проблем, намагаючись позиціонувати себе, швидше, як арбітра стабільності міжнародної системи, ніж безпосереднього учасника регіональних систем міжнародних відносин.

Протягом останніх років у відносинах США і РФ, попри оголошену ще 2009 року політику «перезавантаження», загострювалися суперечності, викликані серйозними розбіжностями з низки міжнародних питань, зокрема щодо розширення НАТО, створення системи ПРО США в Європі, сирійської проблеми. США відмовляються також визнавати право РФ на створення зон власних «привілейованих інтересів» на пострадянському просторі.

Зміни стратегічного середовища, зокрема ревізіонізм Росії, зазначені в Національній військовій стратегії США 2015 року — фундаментальному оборонному документі, що має емпіричну спрямованість.

США готові реагувати на негативні зміни зовнішнього середовища, нові загрози та виклики, що мають динамічний та асиметричний характер, зокрема гібридні конфлікти. Стратегія зауважує, що загроза масштабного міждержавного воєнного конфлікту зростає. США вперше з часів холодної війни чітко персоніфікує країни світу, що намагаються переглянути ключові аспекти міжнародного порядку. Їхні дії та зростаючі можливості, зокрема зусилля Ірану та Росії з дестабілізації своїх регіональних сусідів, здатність Північної Кореї загрозувати територіям США, а також «агресивні меліоративні дії» Китаю в Південно-Китайському морі, створюють загрозу інтересам і національній безпеці США. Втрачаючи беззаперечну технологічну перевагу, володіючи відносно застарілим ядерним арсеналом, США наразі не мають істотних та дієвих інструментів стримування. Проте для підтримання балансу сил вони планують використовувати «попередню присутність» (своїх збройних сил) на територіях, яким загрожує ескалація конфлікту. З цією метою США готові оптимізувати старі та будувати нові дружні коаліції.

1.3. Проактивність зовнішньої політики України в протистоянні збройній агресії

Новітні виклики міжнародній безпеці мають транскордонний характер і потребують спільних зусиль міжнародної спільноти для їх подолання. У цих умовах на перший план виходить завдання побудови гнучкої й диференційованої системи відносин України з ключовими міжнародними акторами, яка відповідатиме викликам глобалізованого світу і сприятиме посиленню ролі нашої держави на світовій арені.

Пошук найбільш адекватної міжнародної та національної безпекової моделі для України стає першочерговим завданням. Одним із ефективних механізмів формування такої моделі на міжнародному рівні є стратегічне партнерство, потенціал якого досі залишається нерозкритим для нашої країни.

Система зовнішньополітичного партнерства України формується згідно з обраним Україною стратегічним курсом на модернізацію країни відповідно до сучасних викликів глобалізованого світу. Подеколи характер цих відносин може набувати життєво важливого значення для існування і розвитку нашої держави.

Міцність стратегічних відносин випробовується в умовах поглиблення глобальної й регіональної конкуренції, загострення боротьби за ринки збуту, наростання негативних тенденцій у фінансовій сфері. Перерозподіл сил у світі, стрімкий розвиток нових глобальних потуг на тлі

виявів рецесії в Європі та США створюють додаткові виклики для консолідації дій країн партнерів і водночас можливості для формування нових конфігурацій міжнародного партнерства.

Відносини України з її стратегічними партнерами становлять одну з ключових засад її зовнішньополітичної діяльності. Включення України в систему стратегічних відносин з провідними державами світу засвідчує значущість нашої країни як міжнародного актора. Водночас пріоритетним завданням є доведення власної спроможності бути ефективним партнером, адекватно залучаючись до схеми розподілу функцій у системі міжнародних відносин та безпеки. Однак **на сьогодні головним завданням механізмів стратегічного партнерства є міжнародна допомога Україні у протистоянні основній загрозі її національній безпеці — російській агресії**. Поряд зі зміцненням відносин у межах наявних структур Україні доцільно ініціювати створення тимчасових союзів, що складатимуться з країн, найбільш вразливих до порушень у системі міжнародного права. Перевага таких гнучких угруповань держав полягає в тому, що вони можуть створюватися швидко під вирішення тих або інших конкретних завдань.

Посилення міжнародних гарантій безпеки, збереження суверенітету та територіальної цілісності є одним з ключових завдань стратегічних відносин України з глобальними державами, поміж яких найбільше важать **відносини із США**.

У протидії агресії Україна прагне спиратися на чинні домовленості зі Сполученими Штатами Америки, зокрема на Хартію стратегічного партнерства, та вповні використовувати інструменти інтенсифікації міждержавного діалогу, активно пропонувати нові напрями співпраці, що мають на меті залучення України до глобальних процесів на правах повноправного актора.

Стратегічний формат двосторонніх відносин України і США започаткований Спільною заявою президентів від 04 квітня 2005 року¹ і надалі зафіксований у Хартії про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 року². Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 року і визначив шляхи поси-

¹ A New Century Agenda for the Ukrainian American Strategic Partnership : Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404_1.html

² Хартія Україна—США про стратегічне партнерство : міжнар. док. Від 19.12.2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140

лення оборонної та безпекової співпраці, зокрема у сферах енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва.

США на сьогодні є і залишаються ключовим партнером України у протистоянні російській збройній агресії. З огляду на це, наша держава в якості пріоритетного зовнішньополітичного завдання на найближчу перспективу повинна поставити за мету досягнення нового рівня партнерських відносин зі США та розширення можливостей двостороннього співробітництва у військовій сфері, включно із отриманням статусу основного союзника США поза НАТО.

Україна може розраховувати також на своїх природних союзників в Європі, до яких на сьогодні належать Велика Британія, Польща та країни Балтії, здобувати більш вагому підтримку з боку впливових європейських держав, насамперед Німеччини, Франції, Італії, а також діяти в трансатлантичному вимірі, спираючись на своїх стратегічних партнерів — США та Канаду.

Розвиток відносин стратегічного партнерства України з Польщею, Румунією, Туреччиною та низкою інших країн є принциповим для забезпечення стабільності в Центральній та Східній Європі та Чорноморському регіоні. Підстави для спільного протистояння новітнім загрозам, спричиненим російською агресією, існують у Грузії та Молдови, суверенітет яких також порушений і які так само мають угоди про асоціацію з ЄС.

Воєнна агресія Росії створює унікальну можливість для актуалізації регіонального партнерства у військовій сфері. Україна може виступити ініціатором розширення меж співробітництва в ГУАМ до воєнно-політичного рівня, залучення нових партнерів, зокрема Румунії, Болгарії, Туреччини. Якщо говорити про ширший формат, то створення неформального об'єднання (за участю України та її відповідальних партнерів — країн Балтії, Швеції, Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії) на кшталт Малої Антанти після Першої світової війни як прикладу проведення країнами регіону, що мають різний розвиток, але спільні загрози, узгодженої політики щодо стримування зовнішньої агресії і посилення взаємної безпеки також є корисним.

Крім того, Україні важливо діяти в напрямі зміцнення відносин з тими державами СНД, які насправді не поділяють агресивної поведінки Росії і можуть за певних умов підтримати нашу державу. Такі країни, як Білорусь і Казахстан, що мають на своїй території численні анклави «російськомовних» громадян, вже занепокоєні непередбачуваною поведінкою свого декларованого союзника.

Дуже важливою для успішного розв'язання ситуації довкола українського Донбасу є позиція Китаю. Вітаючи повагу КНР щодо обраного Українським народом шляху розвитку, суверенітету й територіальної цілісності України, законодавчо закріплених засад внутрішньої й зовнішньої політики нашої держави, українська сторона закликає Китай всіляко сприяти врегулюванню конфлікту, сподівається на дотримання китайською стороною об'єктивної, справедливої та відповідальної позиції у цьому.

Одним зі своїх головних союзників у протистоянні з Росією Україна вважає Європейський Союз, адже саме ідея європейської інтеграції була початковою рушійною силою Революції гідності. Загалом ЄС активно підтримує нашу державу в процесі здійснення реформ, економічного розвитку, подолання наслідків економічної кризи, зміцнення обороноздатності. Керівні органи Євросоюзу та більшість країн членів підтримують Україну в складному процесі політичного врегулювання на Донбасі. Невипадково саме «локомотиви» ЄС — Німеччина та Франція — є посередниками в укладанні Мінських домовленостей, складному процесі, спрямованому на встановлення миру на Донбасі. Складно переоцінити, зокрема, внесок Франції в забезпечення єдності Євросоюзу у спосіб введення секторальних санкцій проти РФ та її принципову позицію стосовно відмови передавати Росії два вертольотоносці «Містраль».

На сучасному етапі одним із важливих завдань української дипломатії є переведення відносин з нашими союзниками в практичну площину, розвиток співробітництва з ними не тільки в політичній, а й у фінансово економічній, військово-технічній, гуманітарній та інших сферах.

Українські національні інтереси мають неухильно обстоюватися на різних міжнародних форумах, навіть таких, де Україна офіційно не бере участі. Адже якщо на форумі ухвалюється резолюція, що не містить засудження анексії Криму або агресії Росії на Донбасі, то російська дипломатія та пропаганда видає це за мовчазну згоду з її діями. Для цього Україні потрібні принципові партнери лобісти в кожному регіоні світу. Створити цю глобальну мережу України допоможе залучення української діаспори (МЗС та дипломатичні представництва мають розробити лінію ефективної взаємодії з місцевими українськими громадами, сприяти їх активності) як ключового елемента політичного френдінгу, а також знаходження спільних інтересів, які гармонізують зовнішньополітичні лінії України та країни партнера (через аналіз національних стратегічних документів, білих книг тощо).

В європейських структурах (Рада Європи, ОБСЄ) захисниками інтересів України традиційно є Польща, Литва, Швеція. У форматі Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва особливі відносини вар-

то розбудовувати з Австралією та Японією, в Шанхайській організації співробітництва (далі — ШОС) — з Казахстаном. Росія намагатиметься використати БРІКС як легітимний засіб підсилення власної зовнішньої політики, про що свідчить одночасне проведення в Уфі у липні 2015 року двох форумів ШОС та БРІКС. Саме тому Південна Африка має в середньостроковій перспективі стати принциповим партнером України. Треба за можливості приділяти увагу й протекціонізму українських інтересів в таких відверто керованих Москвою регіональних структурах, як СНД (Азербайджан, Молдова, Казахстан), Митний союз та Організація договору про колективну безпеку (Казахстан). Окремою, дуже важливою формою міжнародної підтримки України в сучасних умовах є зусилля у виробленні спільного підходу до подальшого дипломатичного й економічного тиску на Росію.

Режим санкцій, застосований міжнародною спільнотою проти Російської Федерації, на сьогодні є безпрецедентним і з огляду на кількість учасників, і на масштабність їхніх дій. Вирішальну роль відіграють, безперечно, санкції ЄС і США. Водночас не варто применшувати і вплив, що справляють санкції, запроваджені Канадою, Японією, Норвегією, Швейцарією, Австралією, Новою Зеландією (загалом близько 40-ка країнами світу), а також Парламентською асамблеєю Ради Європи. Перелік цих санкцій охоплює персональні санкції щодо осіб, причетних до агресії проти України; економічні обмеження, зокрема стосовно доступу до ринків капіталу та призупинення фінансування міжнародними інвестиційними й фінансовими структурами нових проєктів на території РФ; цільові санкції щодо співробітництва з Кримом та м. Севастополем; секторальні санкції, зокрема щодо оборонної сфери та енергетики. Не менш суттєво впливають і дипломатичні санкції, що полягають, зокрема, у скасуванні в 2014 році саміту С8 у Сочі; призупиненні переговорів щодо вступу РФ до Організації економічного співробітництва і розвитку та Міжнародної енергетичної агенції; скасуванні саміту ЄС — РФ і регулярних двосторонніх консультацій на високому рівні; припиненні двосторонніх переговорів з Росією щодо лібералізації візового режиму та укладення нової угоди про зону вільної торгівлі ЄС — РФ; позбавленні Росії торгових пільг, передбачених американською Глобальною системою преференцій тощо.

Санкції дуже суттєво впливають на економіку Росії, що можна вже сьогодні спостерігати майже за всіма основними макроекономічними показниками. Згідно з офіційним звітом Міністерства фінансів Росії відплив капіталу з країни за 2014 рік становив 151 млрд. дол. США. За оцінками російських експертів, у поточному році РФ може втратити ще

110—130 млрд. дол. США. Загалом згортання інвестицій і вплив капіталу вже спричинили втрату третини сумарної капіталізації російського ринку акцій. Російський ринок втрачає кредити й фінансові зв'язки з найбільшими західними фінансовими групами, що закономірно зумовлює проблеми з національною валютою. За даними Центрального банку РФ, золотовалютні резерви РФ з початку 2014 року зменшилися з 520 млрд. дол. США до 360 млрд. дол. США станом на початок березня 2015 року, а за прогнозами до кінця 2015 року можуть зменшитися ще вдвічі. Незважаючи на суттєві наслідки прямої дії санкцій, вони є лише частиною спектру щодо тиску на РФ, що набирає обертів і значно посилює несприятливу зовнішню кон'юнктуру для російської економіки, яка вже сьогодні перебуває у стані системної кризи.

1.4. Виклики збройної агресії як каталізатор перезавантаження зовнішньої політики України

Війна на Донбасі, спровокована агресією Росії, має чіткі ознаки цивілізаційного конфлікту. Вигідне географічне положення України як великої транзитної артерії, своєрідного мосту між Європою та Росією останні два десятиліття розглядалося як суттєва політико-економічна перевага, але в умовах геополітичного протистояння воно стало для нашої держави джерелом нових проблем.

Історично поділена між сферами впливу різних імперій минулого — Російської та Австро-Угорської, а ще раніше Московії та Речі Посполитої — Україна в ХХІ сторіччі знову стала об'єктом геостратегічної гри великих держав. З одного боку — країни Заходу з його ліберально демократичними цінностями, з другого — авторитарна Росія, що має за мету відновлення своїх традиційних сфер впливу, ревізію сучасного балансу сил, претендує на лідерство в світовій політиці. Україна, перебуваючи фактично між молотом та ковадлом, ризикує стати ареною тривалого геополітичного протистояння Росії та країн Західного світу на чолі із США.

Радник з питань національної безпеки адміністрації Президента США Дж. Картера З. Бжезинський ще у середині 1990-х років зауважив, що Росія не зможе відновитися євразійською імперією без України. Вже тоді у своїй «Великій шахівниці» він спрогнозував великий конфлікт у Східній Європі та пострадянському просторі на лінії «Євразійських Балкан». Латентна фаза цього конфлікту відверто продовжилася виключно через економічну та політичну слабкість Росії. Але з відновленням російського експансіонізму під загрозою опинилися не лише Україна, Білорусь, Молдова, країни Південного Кавказу та Центральної Азії,

тобто пострадянський простір, традиційні сфери впливу Росії, а й інші суміжні країни Північної, Центральної та Південно-Східної Європи. Ідеологами планів РФ є Дугін, Панарін, Кара Мурза, Старіков, Куняєв, Бородін та низка інших сучасних прибічників течії «неоевразійства», в працях яких вже на початку 2000-х років було змальовано сценарії сьогодення. Недаремно сучасні російські дипломати оперують «фактами» із псевдоісторичних праць згаданих осіб, створюючи Європі негативний імідж у свідомості росіян, апелюючи до образу зовнішнього ворога, який «загрожує Батьківщині», готуючи населення Росії до великої війни проти Заходу за лідерство у світі. У самій Росії відбувається форсування милітаризація свідомості населення, тривають приготування до глобальної війни. Адже саме війна може змінити баланс сил, посунути США з позиції світового лідера та «жандарма». Україна тут є наріжним каменем майбутньої Російської імперії В. Путіна, причому саме вся Україна, а не лише Донбас, який використовується виключно як дестабілізаційний чинник. Росія власними руками готова створювати нові штучні конфлікти, розпалювати ворожнечу, провокувати повстання, навіть такі, що нібито спрямовані проти неї.

Перемога Революції гідності зруйнувала цей план і стала катализатором глибинних змін у Східній Європі. На противагу авторитарній моделі, яку Москва просувала на пострадянському просторі протягом останнього десятиріччя, Україна остаточно обрала шлях будівництва ліберальної демократичної держави. Індикатором незворотності цих змін є те, що ініціатором глибинних реформ є насамперед громадянське суспільство. Це надало «пружності» інституційним засадам держави та зробило її більш захищеною від деструктивних зовнішніх впливів. Отже, Україна унаочнила приклад здатності населення держави самостійно визначати напрям зовнішньополітичної інтеграції і можливості примушувати політичну еліту виконувати це замовлення. Як і населення країн Центральної Європи, що свого часу виступило за приєднання до ЄС та НАТО, переважна більшість українців обрала своєю метою вступ до європейських інституцій. Але якщо наші західні сусіди кілька століть були невід'ємною частиною Європи, Україна є зразком саме для країн, що раніше були центральною частиною Російської Імперії та Радянського Союзу. Населення Російської Федерації та України, інші пострадянські країни мають тісні родинні, гуманітарні та культурні зв'язки. Наявність самостійної української моделі розвитку йде врозрід з ідеологічними засадами нинішньої російської влади, яка будує свою легітимність на невідворотності визначеного правлячою верхівкою «особливого» шляху.

Агресія Кремля в Криму та на Донбасі стала реакцією на загрозу руйнації монополії Москви на визначення моделі розвитку пострадянського простору. Слідом за трьома країнами регіону Україною, Грузією та Молдовою, які вже підписали угоди про асоціацію з Європейський Союзом, можна очікувати на зближення ЄС з іншими державами, що наразі є учасниками інтеграційних проектів РФ. Але цей процес не відбуватиметься швидко. Як і всі великі держави, що перебувають на низхідній траєкторії втрати своєї могутності, Російська Федерація налаштована використовувати всі наявні важелі, зокрема військову силу. Законсервованість політичної системи, пріоритетність витрат на військові потреби демонструють, що Москва готується до тривалого протистояння. У цій ситуації Україна має усвідомити, що відкритий конфлікт з Росією залишатиметься найбільшим викликом для її національної безпеки ще протягом кількох десяти років, і покладатися на нестандартні інструменти міжнародної політики, які дозволять їй стати дійсно незалежною демократичною європейською державою на противагу її авторитарному оточенню на сході.

За умов деструкції чинної системи міжнародної безпеки, каталізованої Росією з її агресивними зовнішньополітичними прагненнями, Україна має віднайти власний шлях для ефективного забезпечення національних інтересів. Найважливішими питаннями для України є безпека держави, дотримання суверенітету та відновлення територіальної цілісності, показниками якої мають стати реінтеграція тимчасово окупованих частин Донецької та Луганської областей та повернення анексованого Криму. Природним союзником України в досягненні зазначених цілей є наші стратегічні партнери на Заході — країни ЄС та США. Найбільш актуальні та дієві безпекові гарантії Україна може отримати від членства в НАТО, досягнення якого має стати пріоритетним стратегічним завданням для нашої держави. В осяжній перспективі Україна повинна більш активно використовувати наявні можливості та інструменти особливого партнерства з Альянсом для створення з його допомогою таких національних Збройних Сил, які повністю відповідатимуть сучасним умовам і принципам ведення війни. Річні національні програми Україна НАТО мають бути переорієнтовані на реалізацію завдань адаптації сил і засобів національного сектору безпеки і оборони до стандартів НАТО, а також на виконання інших критеріїв, що уможливають приєднання України до системи колективної оборони на базі Північноатлантичного альянсу.

Обов'язковою взаємозалежною умовою сильної дипломатії є наявність сильної армії. Функціонування Збройних Сил України актуалізоване наявним конфліктом, фактично війною з країною сусідом, що виступає в ролі агресора.

Зовнішня політика України має базуватися на проактивному, а не реактивному реагуванню на зовнішні обставини. Україна повинна стати повноцінним актором системи міжнародних відносин. Послідовна зовнішня політика нашої держави має бути заснована на експансії власних національних (державних, економічних) інтересів, активному протекціонізмі. При цьому сама категорія національних інтересів потребує спрощення та чіткого визначення.

Домінуючим національним інтересом зовнішньої політики не може бути «збереження суверенітету та територіальної цілісності», адже дипломатія в цьому разі концентрується не на експансії, а на захисті, що є слабкою позицією. Натомість українські дипломати мають обережно апелювати до поняття національної стратегічної культури. Україна має нарешті перестати торгувати геополітичним становищем держави транзитера та стати суб'єктом, а не об'єктом міжнародних відносин, посісти лідерські позиції в регіоні.

У цьому контексті Україна цілком могла б виступити ініціатором розширення до воєнно-політичного рівня співробітництва в межах чинних регіональних інституцій. Звичайно, таке рішення потребуватиме політичної волі не лише українців, а й ЄС та США, з огляду на можливу реакцію Росії. Перспективним є також створення нових регіональних союзів із залученням відповідальних партнерів України — Польщі, Румунії, країн Балтії, Швеції, Чехії, Словаччини, Болгарії, Грузії, Молдови. У межах таких союзів, що матимуть на меті запровадження певних взаємних гарантій безпеки, можна буде координувати та регулювати зусилля у секторі безпеки й оборони, організовувати спільні військові навчання тощо. Важливо, щоб ініціатива формування союзів виходила одночасно від найбільш зацікавлених країн — України, Грузії, а також від країн — членів НАТО, наприклад Польщі та Литви, які стикаються з безпосередньою загрозою з боку Росії.

Правильно використовуючи різний наявний міжнародний інструментарій, повернувши на свій бік старі (ЄС та НАТО) та побудувавши нові міцні союзи в Європі, гармонізуючи власні стратегічні пріоритети з національними інтересами стратегічних партнерів, побудувавши ефективну сильну дипломатію, Україна буде в змозі не лише успішно протистояти зовнішній агресії Росії на своїй території. Проте до цього доведеться подолати довгий шлях з відновлення територіальної цілісності, реінтеграції окупованих та анексованих територій. Цей шлях буде сповнений прихованих ризиків, але створить передумови для сталої державницької традиції, на якій будуватиметься майбутнє Українського народу.

Зважаючи на транснаціональні масштаби загрози агресивних дій Росії проти України, українській дипломатії необхідно системно та

цілеспрямовано створювати й підтримувати систему міжнародних зв'язків з метою досягнення належного рівня колективної відповідальності за підтримання міжнародної безпеки. Тільки наполегливі зусилля на національному рівні разом з активним цільовим залученням міжнародної спільноти й міжнародних механізмів стримування агресора зможуть суттєво вплинути на локалізацію й остаточне врегулювання воєнного конфлікту на території України.

Vladimir Horbulin

Doctor of Engineering Sciences, Professor

Academicians of The National Academy of Sciences of Ukraine

Olexander Vlasyuk

Doctor of Economic Sciences, Professor

Corresponding Members of The National Academy of Sciences of Ukraine

Ella Libanova

Doctor of Economic Sciences, Professor

Academicians of The National Academy of Sciences of Ukraine

Olexandra Lyashenko

Doctor of Economic Sciences, Professor

The armed conflict at Ukraine in terms of geopolitics

The modern vision of world order and the nature of international relations stems from the fact that the global geopolitical space shared not only between the great powers with their spheres of influence, as lines between internal tensions between the zones of stability. Projections of geopolitical rivalry and struggle of the great powers for resources and zones of influence at regional and local level is to encourage local conflicts. It is not that modern conflicts are mainly internal in nature and their basis is inter-ethnic, inter-ethnic or inter-confessional conflict, external interference by the major powers is often not so much settles as exacerbating conflicts. In the space of a close environment, Ukraine continues to be the threat of new and escalating smoldering ethnic and inter-state conflicts, growing interest due to their shady business representatives and international criminal gangs. The global economic crisis has affected the formation of a European secure environment policy leading states and international structures are safe.

Keywords: *the conflict, armed conflict, Ukraine, Russian Federation, geopolitics, international security, nation, international relations.*